

Tysk okkupasjon og russiske fly – overlege Sverre Sørsdals brev fra Vardø 1942 og 1945

Michael 2014; 11: 61–97.

Overlegen ved Vardø sykehus under Den annen verdenskrig, kirurgen Sverre Sørsdal skrev brev til sin mor Ingeborg Sørsdal på Hamar om de meget dramatiske krigsårene da det okkuperte Vardø var utsatt for intense bombeangrep og sykehuset måtte evakuere til Syltefjord. To av de i alt 37 brevene som er bevart fra krigstiden, foruten et dagboksnotat, er gjengitt her.

Brevskriveren

Sverre Sørsdal (1900–1996) fra Hamar begynte å studere medisin i Kristiania i 1919. Fra han flyttet hjemmefra dette året og så lenge moren, lærerinne Ingeborg Sørsdal (1867–1962) levde, skrev han regelmessige brev til henne. Hun tok vare på dem. I alt er 256 brev funnet.¹ Av disse er 37 brev fra krigsårene 1940–1945.

Sørsdal avla medisinsk embetseksamen i Oslo i 1927 og ble godkjent spesialist i generell kirurgi i 1941.² Etter eksamen arbeidet han som lege ved sykehuset i Sauda i 1928–1929, var deretter i to sesonger lege på hvalfangst i Sørishavet 1929–1930, før han i 1931 begynte på sin utdannelse i kirurgi og gjorde tjeneste ved en lang rekke relevante sykehusavdelinger i

1 Brevene tilhører nå Sverre Sørsdals datter Randi Sørsdal (f. 1937). Takk til Sigrid Andresen Oldervoll (Bergen) som scannet samtlige brev, og takk til Hannah Ottersen Fraas (Oslo) som transkriberte brevene, assistert av Gina Fraas Henriksen (Oslo). Brevene fra Sverre Sørsdals studietid 1919–1927 er utgitt i kommentert form sammen med nærmere opplysninger om Sørsdal og om hans studieår. (Se: Larsen Ø. (red.) Legestudent Sverre Sørsdals brev til sin mor 1919–1927. *Michael* 2013; 10: 365–446.) Takk også til Eirik Sørsdal for bistand med bilder m.v.

2 I studietiden og de nærmeste årene etterpå hadde Sørsdal også en annen karriere, nemlig som bokser på høyt nivå, med sølvmedalje ved De olympiske leker i Antwerpen i 1920, bronsemedalje ved Olympiaden i Paris i 1924 og en fjerdeplass ved Olympiaden i Amsterdam i 1928.

Oslo og Østlandsområdet fram til 1937, da han ble reservelege ved kirurgisk avdeling i Bodø, etter å ha vikariert i Vardø i to år, 1934–1936.³

I 1940 ble Sørsdal ansatt som overlege ved Vardø sykehus, der han arbeidet til 1952.⁴ Familien flyttet da sydover og han ble overlege ved fylkes-sykehuset i Søndre Land (1952–1960), men flyttet videre da dette sykehuset ble nedlagt til Gjøvik, der han var overlege ved kirurgisk avdeling fram til pensjonsalder i 1970.

Som pensjonist var han imidlertid tilbake på gamle tomter i Vardø som konstituert kirurgisk overlege i ni måneder 1970–1971. Etter dette var han sykehjemslege og bedriftslege i Gjøvik til 1974.

Vardø under Den annen verdenskrig

Det tyske overfallet på Norge i april 1940 var koordinert slik at omtrent hele landet ble angrepet på samme tid og okkupert etter at den norske militære motstanden var over og de allierte frigjøringsforsøkene i Narvik-regionen var gitt opp. Finnmark ble besatt uten særlig motstand, men var strategisk viktig for okkupanten og ble derfor etter hvert sterkt befestet for å stå imot styrker østfra og for å stanse alliert konvoittrafikk til Murmansk etter at Sovjetunionen kom med i krigen i 1941. Mottrekkene mot dette medførte store belastninger for sivilbefolkningen. Sovjetiske bombeangrep gjentok seg stadig vekk og ødela etter hvert store deler av byene Vardø, Vadsø og Kirkenes med angrepet 23. august 1944, «storbombinga», som det verste.⁵

Vardø by hadde før krigen en befolkning på rundt 3500. Denne sank noe i løpet av krigsårene til ca. 3100 da krigen var over og folk var kommet tilbake. En av årsakene til at tallet ikke var lavere, var at det under krigen var lagt restriksjoner på fraflytting, så krigsevakuering ble ansett som midlertidig.⁶ Byen hadde imidlertid langt større betydning enn det beskjedne folketallet kunne tilsa. Selv om det var Vadsø som var fylkets administrasjonssentrum, lå Vardøhus festning her, byen var en av de viktigste havnene for fisket i nordlige farvann, det var fiskeindustri og det var skoler.

3 Nærmere detaljer om Sørsdals *curriculum vitae* i Larsen Ø. (red.) *Norges Leger 1996*. Oslo: Den norske lægeforening, 1996, bind V, s. 337-8.

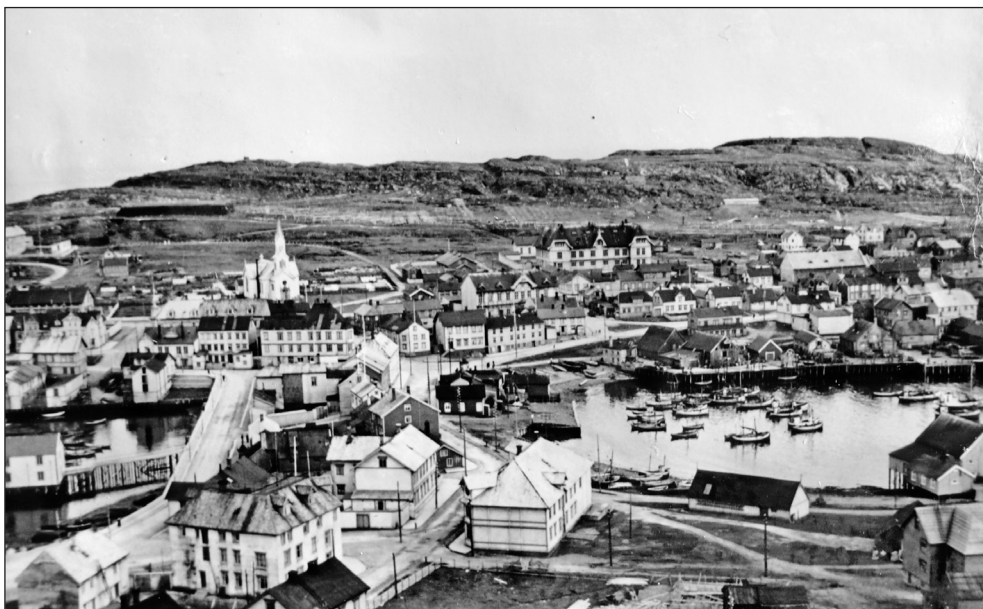
4 Sørsdal giftet seg i 1935 med Røde-Kors-sykepleier Else Josefine Aschim (1904–1994) og fikk barna Randi (f. 1937) og Eirik (f. 1940).

5 Om dette, se allmenne historiske framstillinger om Den annen verdenskrig.

6 Folketallet i Vardø har etter tilbakeflyttingen da krigen var over, likevel gått videre ned og var pr. 1. jan. 2014 sunket til 2119. (1. des. 1930 3450, 3. des. 1946 3104.)

Figur 1: Sverre Sørsdal fotografert mens han var reservelege i Bodø 1937–1940.

Figur 2: Vardø sentrum før krigen. Den hvite, store bygningen i forgrunnen midt på bildet er Statens Lærebruk som fungerte som sykehus noen få måneder i 1942 og fra 1945 til 1958. (Foto: Sverre Sørsdal)

Sykehuset i Vardø

Sykehuset spilte en viktig rolle for hele fylket. Veinettet var dårlig utbygd i Finnmark og den viktigste trafikken foregikk sjøveis, også når det gjaldt transport av pasienter. På slutten av 1800-tallet var det bygd sykehus flere steder i fylket,⁷ men disse var små og enkle og flere ble erstattet få tiår senere. Således gikk det gamle sykehuset i Vardø i 1898 over til å bli aldershjem, da et nytt sykehus ble åpnet med 45 ordinære senger og en epidemiavdeling med plass til 16 pasienter. Dette ble senere utvidet og tok imot pasienter både fra byen og fra småstedene langs kysten. Det var her dr. Sørsdal overtok som kirurgisk overlege og samtidig ble administrerende overlege i 1940.

Bombeangrepene gjorde forholdene tiltakende vanskelige. Natten til 1. mars 1942 ble katastrofal. Sykehuset brant ned og 18 pasienter mistet livet. Sykehuset måtte flytte det meste av sin virksomhet til midlertidige lokaler i Statens Lærebruk, en fiskerifagskole som hadde sluppet unna. Det ødelagte sykehusets luftvernkjeller kunne også brukes. Men den 25. juni 1942 var det klart at hele sykehuset måtte evakueres vekk fra øya. Stedet som ble valgt, var Hamna i Syltefjord, fire timers sjøreise med skøyte fra Vardø. Der var det en internatskole, som senere fikk et nabobygg reist av materialer fra ødelagte hus i Vardø.

Det ble etter hvert krigshandlinger også her med vanskeligheter for å drive sykehus for syke og sårede. Her i Hamna forble Vardø sykehus helt til krigen var over for Finnmarks del senhøstes 1944 og man kunne flytte tilbake til det som var igjen av byen på nyåret 1945.

Brevene

De 37 brevene er beretninger om et dramatisk liv. Sørsdals skrivestil er nærmest litterær. Den er nøktern, presis og detaljert. Man får innblikk i arbeidsforhold og levekår som periodevis må ha vært temmelig ekstreme, men hvor man likevel har klart å føre et så normalt liv som mulig innimellom. Det beskrives hverdager som kunne vært idylliske, hadde det ikke vært for utryggheten. Et eksempel hitsettes fra et dagboknotat som finnes blant brevene, der det omtales en blåbærtur som kunne gått riktig galt. Den 16/9–1944 skrev han:

7 Om tidlige sykehus og helseinstitusjoner i Finnmark, se en serie innlegg om dette av tidligere amtslege Andreas Bredal Wessel (1858–1940) i *Tidsskr Nor Lægeforen* 1929; 49: spesielt heftene 20, 21, 22 og 23.

Igår, 15/9 var det, til en avveksling, pent vær. Else, barna, sr. Asta og jeg dro over til Østerelv for å plukke blåbær.

Da vi hadde plukket en 1/2 times tid hørte vi kraftig flydur av mange fly. Så hørte vi skyting og bombing i vest- nordvest. Vi opga plukkingen og bega oss på hjemveien nedover mot sjøen. Da så vi plutselig en masse fly over Hamna, og maskinskytsel knitret, salve efter salve. Så satte flyene rett mot Østerelv hvor de skjøt vilt idet de for opover dalen. Det var minst 12 fly. (Andre sier at det var 40!)

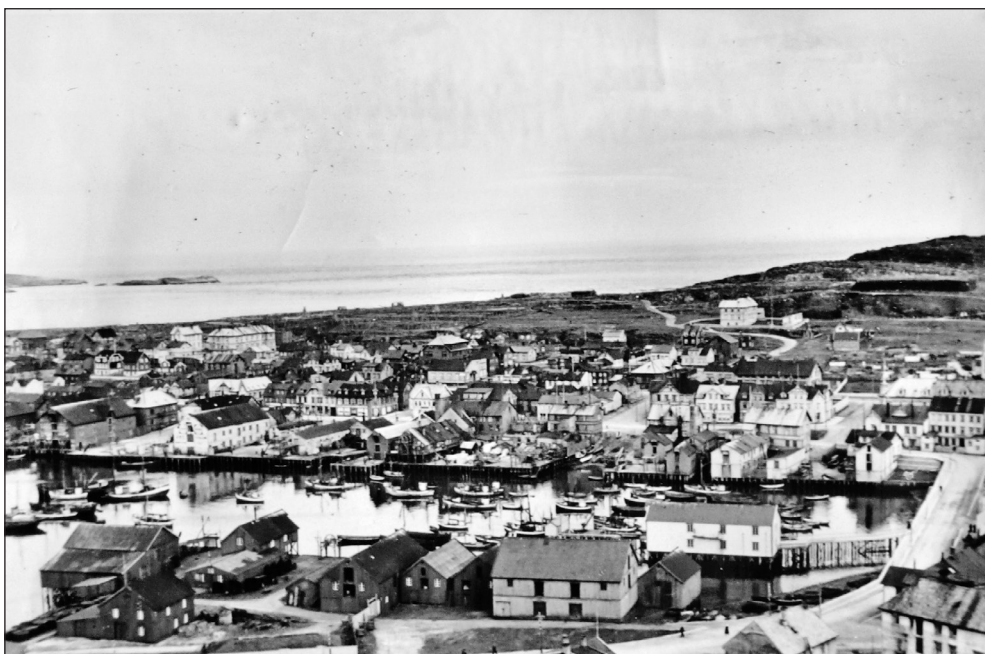
Vi lå flate på bakken med ungene under oss, inntil flyene var dratt forbi. Ett av dem fløy meget lavt like over hodene på oss. Det var merket med rød stjerne. Vi var redd for hvad som kunde ha hendt på sykehuset, og rodde av alle krefter hjemover igjen. På sykehuset var det netop kommet en såret, Frank Bodin.⁸

Flyene hadde skutt gjennom Produksjonslagets huser, hvor altså Bodin ble såret. De hadde også gjennomhullet huset på Jonjok. Ennvidere ble «Skolpen» satt i brand i Nordfjord, og huser gjennomskutt. Videre ble en robåt på vei til Ytre-Syltefjord beskutt slik at den sank, og de 2 ombordværende måtte svømme iland. Noe militært mål fantes ingen steder her i fjorden, og ikke en eneste soldat.

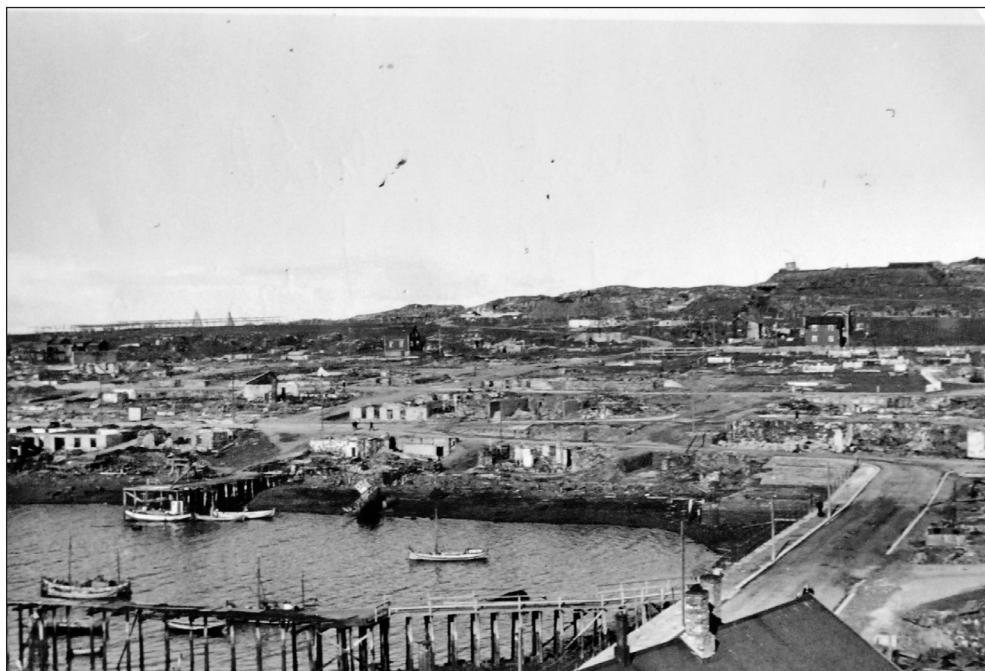
Når man leser Sørsdals krigsbrev, får man en mistanke om at de nok er formulert med tanke på at det kunne være brevsensur på veien til mottakeren. Det er også klart at han regnet med at noen brev kunne bli borte og ikke komme fram. Alle brevene burde egentlig være utgitt og lest sammenhengende, men vi har her valgt å la to typiske brev representere samlingen, nemlig et som ble sendt like etter bombingene av sykehuset og datert 13. mars 1942, altså mens det fortsatt var krig og okkupasjon, og så et oppsummerende, lengre brev datert 10. 5. 1945, etter at krigen også var over sørover i landet og han kunne formulere seg friere.⁹

8 Frank Bodin var medisinerstudent, sønn av sjefen for «Ko-op'en» (datidens samvirkelag) i Vardø, men familien var evakuert fra byen. Han døde få dager senere av gassgangren.

9 Brevene er gjengitt som de er. Datidens rettskrivning er beholdt, bortsett fra at åpenbare skrivefeil er rettet opp. Noen ganske få steder er et par setninger med privat innhold tatt ut, likeledes et par personomtaler uten allmenn interesse. Brevet av 10. mai 1945 sendte han i kopi til tre andre mottakere, så vi må anta at Sørsdal fortsatt ikke stolte på postgangen. Vedrørende den medisinske aktiviteten ved Vardø sykehus i krigsårene og tidensom fulgte, se tekst og tabeller i: Sørsdal S. *Vardø sykehus – Beretning 1. mars 1942–31. desember 1949*. Bodø: Bodø boktrykkeri, ca. 1950.

Figur 3: Vardø mot øst før krigen. Sykehuset øverst til venstre. (Foto: Sverre Sørsdal)

Figur 4: Vardø mot øst etter krigen. (Foto: Sverre Sørsdal)

Vardø 13.03.1942

Kjære mor!

Du har vel for lengst lest om katastrofen her oppe i Vardø. Jeg har med vilje ikke telegrafert til dig, men vi sendte et telegram til Torbjørg¹⁰, og så har du vel fått beskjed fra henne. Vi visste jo ikke om hvordan det vilde bli fremstillet i avisene sydpå, ja vi vet det forresten ikke ennu.

Vi har siden nyttår hatt det litt livlig her med fly og bomber. Og vi hadde jo vært forberedt på å få en urolig tid fremover.

Natten til 1ste mars var det det hendte. Det var strålende måneskinn. Ved 22-tiden kom det endel fly og kastet bomber. Det var skyting og smell og sirene. Vi fikk ungene i kjelleren, og jeg gikk avsted til sykehuset. Men mens jeg gikk dit, blev flyalarmen blåst av, og jeg hørte at bombene var falt i havet i nærheten av noen båter, så jeg gikk straks hjem igjen.

Kl 1/2 4 om natten våknet vi av en voldsom smell av bomber og kanoner. Vi sprang straks ned i kjelleren med ungene, hvorefter jeg straks løp op igjen og slengte på mig klær. Jeg visste ikke hvor bombene hadde falt, men etter smellene skjønte jeg at dette ikke kunne være no småtter, og at det måtte være muligheter for at det kunde være sårede. Idet jeg gikk ut av døren ringte telefonen «Fulltreffer på sykehuset» sa centraldamen. Jeg løp avsted nedover trappene og ropte til Else at hun måtte komme efter øieblikkelig. Da jeg kom ut på gaten, bare ca 7 minutter efter at bombene var falt, så jeg brandskjæret i retning av sykehuset. Da jeg kom frem til sykehuset, næsten uten pust, stod halvparten at det i lys lue, og ilden bredte sig med voldsom hast. Jeg sprang inn i den andre enden av bygningen og inn på de sykerummene som ennu ikke var nådd av flammene. Den siste patienten fra de rummene blev netop båret ut av søstrene. På midten av bygningen var veggene og taket styrtet sammen, og ilden stod som en sprakende vegg foran oss og fræste stadig videre. De patienter som ennu måtte være igjen i den brennende delen kunde ingen redde. Oversøster¹¹ og jeg måtte hoppe ut gjennom et vindu med flammende hoppende efter oss. Hun hadde vært oppe på operasjonsstuen og fått revet med sig noen instrumenter og noen eterflasker. Det var på et hengende hår at hun hadde blitt der oppe. Snart efter var hele sykehuset omspent av flammene, også tilbygget hvor søstrene hadde sine værelser og jeg mine prektige kontorer. Det var egentlig av betong, men meget skrøpelig og billig bygget, og alle vinduene var jo blitt blåst ut under eksplosjonene så taket og all innmaten brente op. Det står

10 Søsteren, tannlege Torbjørg Sørsdal, gift Hougen (1896–1986)

11 Martha Ekman, oversøster ved sykehuset 1929–1954.

bare igjen rester etter ytterveggene. Brandvesenet gjorde godt arbeide, men hadde ingen chanser til å redde noe som helst av sykehuset. En bombe før i vinter hadde ødelagt byens vannbasseng, så trykket på vannslangene ble dårlig. Første da motorsprøitene fra sjøen kom i sving kom det fart i sprøitingen, men det var jo altfor sent. Det spørs forresten om det hadde nyttet noe selv om man hadde stått ferdig med sprøiter idet bomben falt. Så fort flammet det op.

Da vi kom ut av sykehuset blev det spørring om hvordan det var gått med de patientene som var truffet av bombene, og hvor branden begynte så å si momentant. Værelsene var styrtet sammen, og veggene ut i friluft var delvis blitt blåst ut ved eksplosjonene slik at flere patienter selv hadde krøpet ut gjennom hullene og ut i sneen. Folk fra nabolaget tok der imot dem. Et par patienter ble også hjulpet frem, inneklemt som de lå, av et par behjertede karer som krøp inn og fikk trukket dem frem før branden var kommet så langt. Noen av de reddede var anbragt i privathuser omkring, men de fleste ble bragt ned på Sjømannshjemmet som foreløbig var fullt besatt av W. M.¹² Vi skjønnte at mange måtte være strøket med for de fleste patienter hadde ligget i den delen som var blitt truffet av bomben. Men vi visste lenge ikke hvem det var. Vi håbet jo på at de kunde være kommet inn i et privathus. Men efterhvert fikk vi da klarhet. 18 patienter omkom. 28 ble reddet. Man mener at 2 bomber traff selve sykehuset, men det er ikke så godt å si. Desuten falt det 6 bomber rundt omkring like ved sykehuset, så flere huser ble sterkt ramponert, og ett ble så å si helt ødelagt, men ingen brente. Merkelig nok ble det svært få såret i disse husene. Bare 1 med benbrudd og et par med granatsplinter gjennom benene måtte innlegges på «sykehuset». Ellers var det mindre skader. Av de reddede fra sykehuset var det bare 3 som ble såret av bombesplinter.

Ingen av søstrene ble såret. Oversøster brakk et ribben og fikk et blått øye under redningsarbeidet. Søstrene var de eneste i huset foruten patientene, da bombene falt. En av patientene døde 10 minutter før bombene falt, så heldigvis var det 2 søstre oppe for å stelle ham. Den ene av disse, hun er forresten islending, bar alene ut 4 voksne patienter, også mannlige. Assistentlægen, frk. Grændsen, lå i samme fløy som søstrene, og kom fra det uten skader.

Det hadde vært flere fly, og bomber var blitt kastet på mange steder på øya. Visstnok bare 1 død utenom de på sykehuset. Av de drepte på sykehuset var 1 tysk. 4 tyskere ble reddet.

12 Sannsynligvis «kode» for Wehrmacht.

Da jeg var kommet mig ut av sykehuset dro jeg fra hus til hus og så til og forbandt de sårede. Else fulgte mig i helene og var strålende flink og hjelpsom. Patientene var jo kommet ut i sneen i bare skjortene, men folk hjalp dem med klær. Det var ikke rart med bandasjer, men heldigvis holdt den nye kjelleren til vårt påbegynte lasarett, og der hadde vi endel reserve-materiell. Denne kjelleren er forresten bygget bombesplintssikker og gass-sikker med jerndører, så den burde jo holde. Men for sikkerhets skyld bar vi det viktigste ut av den under branden. Fullt av folk hadde nu strømmet til så det var ikke vanskelig med hjelp.

Mens jeg gikk fra hus til hus og så til patientene grublet jeg sterkt over hvad vi nu skulde gjøre. Hvor skulde vi innrette et nytt sykehus? Alt i len-gere tid hadde jeg gjort henstillinger om å få frigitt Fiskerhjemmet i nær-heten av sykehuset, for å ha det som reservesykehus, i tilfelle sykehuset skulde bli for litet. Men uten resultat.

Og nu stod vi der uten sykehus i det hele tatt. Jeg gjorde også nu henstil-ling om å få det overlatt, men det var fullt belagt (ja ikke med fiskere), så utsiktene var mørke. Endelig ut på morgensiden kom vi på at Statens lære-bruk for fiskere måtte egne sig bra. Det var ikke besatt (bare noen få rum var besatt). Jeg tok bestyreren ingeniør Johannesen på senga, og han overlot oss straks hele bruket. Jeg har sjelden vært så lettet som da. Huset egnet sig udmerket. Centralvarme, bad, vandklosetter, senger, stort kjøkken, kort sagt internat for elevene ved fiskeriskolen. Sengetøy og spisetøy. Vi satte straks en masse folk i arbeide med å vaske værelsene, bære ned senger i klasseværelsene; og efter et par timer begynte vi å kjøre patientene fra de forskjellige hus ned til vårt nye sykehus.

De sårede var naturligvis bare blitt forbundet foreløbig. Men de hadde sår som måtte få ordentlig kirurgisk behandling med fjernelse av splinter o. s. v. Oversøster hadde reddet en rist med instrumenter, og ifra den bom-besikre kjeller, også kalt luftvernkjelleren, hadde vi fått endel av de viktigste instrumenter. Så vi rigget til en operasjonsstue, og gikk igang med opera-sjonene så fort som mulig. Timene er nemlig kostbare ved sånne sår.

15/3. Det gikk i et kjør. Noen av søstrene var temmelig medtatt, dels efter selve bombesjokket og dels efter alle strabasene efterpå. Men de hang i det de kunde. Oversøster hadde fått forskjellige blessurer, men hun er et jern og holdt det gående. Hadde hun strøket med hadde det ikke vært så greit for oss.

Noen gamle patienter som nærmest hadde vært pleiepatienter blev sendt med skøyte til vårt evakuerte gamlehjem i et fiskevær. Blandt dem var en 82 år gl. kone som blev sterkt skadet under bombingen av gamlehjemmet ifjor. Hun mistet da en arm og delvis den andre hånden og hadde sår inn i

bukhulen. Men jamen kom hun sig og levde videre. Nå ble hun altså atter bombet, men hun lå på et «heldig» værelse. Sengene der blev bare forholdsvis pyntelig flyttet tvers over rummet. En sjømann oplevde sin 3de – eller fjerde krigsulykke. Han blev i 1940 bombet av engelsk fly utenfor Bergen og blev skutt på med maskingevær og fikk en kule tvers gjennom låret. Så blev hans visst torpedert en gang til uten særlige skader. Og så blev han for ca 2 mndr. siden ombord i en av våre hurtigruteerstatninger beskyttet av en u-båt og blev bragt hit med svære skader. Han var nå i god bedring, og så falt altså en bombe ned i det rummet hvor han lå. Han fikk bare noen ubetydelige sår, og var av de som klarte å krype ut gjennom veggen. Han var nå ivrig efter å komme sig vekk og hjem til Tromsø. Vi fikk samme morgen kledd ham op og sendt ham med båt til Tromsø. Alle patientene hadde mistet alt sitt tøy, og søstrene hadde bare et forklær på sig. De ble kledd op, dels av private, dels av rekvisisjon i butikkene. På sykehuset hadde vi altså de aller nødvendigeste ting å greie oss med, men vi manglet jo de 1000 ting. Fra dr. Skogsholm¹³ i Vadsø fikk vi sendt endel kirurgisk utstyr som var stasjonert ved Nyborgmoen, og fra dr. Palmstrøm¹⁴ har jeg fått endel andet utstyr, og fra overlæge Borchgrevink¹⁵ i Hammerfest er det utstyr underveis.

Dessuten har vi satt oss i forbindelse med Røde Kors i Oslo og Nasjonalhjelpen, og departementet. Og der arbeider disse sammen med å sende oss helt nytt sykehusutstyr. Det er bare så usikkert om det kommer frem. Vi føler oss i det hele tatt usikre på den nærmeste fremtid.

På sykehuset strøk praktisk talt alt med. Bortsett fra det lille (men viktige) som blev reddet fra operasjonsstuen, mistet vi alt.

Jeg mistet alle mine medisinske bøker, rubb og stubb. Bøker som jeg altså har samlet siden jeg begynte å studere. Og med utallige notater og tilføielser, altså slikt som ikke kan erstattes. Desuten alle resepter som møisommelig er skrevet ned i årenes løp, og alle utdrag som jeg hadde samlet. Det er slikt som man ikke kan ha i hodet, men som jeg daglig slo op efter. Det er ikke til å tenke på. Desuten hadde jeg skrivemaskin og forskjellig andet utstyr. Stadig dukker det op i hukommelsen ting som jeg hadde liggende der. Jeg hadde også kr. 1550 liggende i et skap av jernblikk. Skapet fant jeg igjen, men pengene og mange viktige papirer var fullstendig forkullet til en eneste smørje. Man skulde jo ha anbragt så mange penger i bank. Men forholdene er så usikre at jeg syntes jeg måtte ha penger disponible i tilfelle plutselig evakuering av Else og barna skulde bli aktuell.

13 Bjarne Skogsholm (1892–1978).

14 Alf Palmstrøm (1901–1969).

15 Johan Borchgrevink (1885–1959).

Pengeskap er dårlige greier. Sykehusets store, solide pengeskap var nok i behold og blev gravet frem fra kjelleren. Men bøker og penger var temmelig forkullet, men noe av det kunde da tydes.

Bøker og sakene mine har jeg satt i en verdi av ca. kr 4000. Dertil kommer altså de 1550 kr. Dertil kommer at jeg ikke hadde skrevet regninger på over 1/2 år: jeg hadde simpelthen ikke fått tid. Netop nå da jeg hadde fått assistent hadde jeg satt mig til for å skrive regninger. Og alle patientprotokoller er brent, så jeg husker jo ikke hvad jeg har til gode. Med Vardø trygdekasse får jeg nok istand en ordning så jeg får betaling på slump. Men jeg kommer jo til å tape adskillig. Jeg har fylt ut skjema til Krigsskadetrygden over bøkene og sakene som gikk tapt. Men det er usikkert med den også nu. Det er blitt sagt at Krigsskadetrygden efter 31/12.41 «egentlig ikke er pliktig til å erstatte krigsskader». Men vi håber jo på det beste. Disse tal blir nu allikevel bare bagateller så lenge man får beholde liv og lemmer.

2 dage efter bombingen av sykehuset hadde vi atter livlig med fly-angrep 6-7 ganger i løpet av dagen. Siden har det vært stygt vær, til dels med voldsom storm så vi har hatt det velsignet fredelig. Vi har fått en god pause, så den nervøse stemning i byen har lagt sig endel.

Våre 18 omkomne blev forrige søndag begravet fra Vardø kirke, på kommunens bekostning. Det var en masse mennesker til stede. Sognepresten, Pettersen, holdt prekenen. Han bodde sammen med mig på Studenthjemmet. Han har forresten sittet inne i et par måneder, men ble nylig sluppet løs.

Det har vært endel evakuering fra byen efter katastrofen, men bare frivillig. Det er ikke så greit å vite hvor man skal gjøre av sig. Dårlig er det med hus, brensel og mat rundt omkring i værene. Og reisen til sjøs er usikker. Så foreløpig blir Else og barna i byen.

Idag har det også her vært flere arrestasjoner. Mine venner sorenskriver Aas, advokat Wahlen, og til og med distriktslæge Næss¹⁶ blev idag transportert til Kirkenes. Hvad det vil si for mig å bli sittende igjen alene (+en kvindelig assistent) med sykehuset og hele lægevirkksomheten i slike urolige tider forstår du jo. Dertil kommer at arbeidsforholdene er blitt så meget meget tyngre og vanskeligere efter sykehusets brand.

Men det nytter iallfall ikke å henge med hodet, så vi forsøker å gjøre det beste ut av situasjonen. Vi har nu fått endel sne, og idag søndag har jeg for skams skyld vært ute på en halv times skitur. Det meste av vår lille øy er avspærret, så skituren måtte nødvendigvis bli meget begrenset. Det ble bare å gå rundt på et lite ness. Men det frisket op allikevel.

16 Aage Næss (1897–1962)

...¹⁷

Jeg kommer stadig tilbake til det vi mistet på sykehuset. F. eks. vårt prektige røntgenanlegg til 30 000 kroner. Nu blir nok den medisin jeg kommer til å bedrive noe primitiv. Men må bruke sine sanser. Noen fine undersøkelser blir det ikke. Og noen opslag i bøker blir det heller ikke. Men det kan kanskje være godt for en selv å arbeide under enkle forhold en tid, selv om patientene ikke alltid vil stå sig på det.

Så må jeg til avslutning si noen ord om ungene. De har begge temmelig stri hoste fremdeles. Det er kikhosten som ennå ikke har sluppet taket på dem etter å ha vart i næsten 5 måneder (Dårlig lægehjelp?!!) Men de er da friske og kjekke og lebendige ellers. De vokser bare så altfor fort.

...¹⁸

Idag, søndag, på Elses fødselsdag har jeg vært hjemme hele eftermiddagen og lekt med ungene. Det har vært et lurveleven, så jeg er mere utslitt enn efter en tung arbeidsdag.

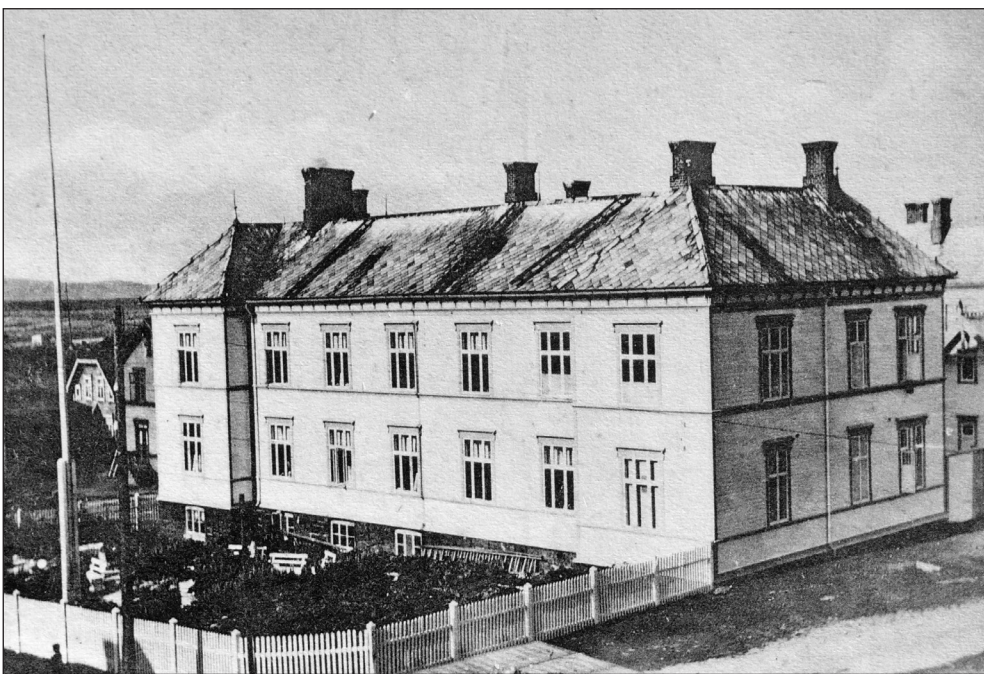
Jeg har desverre nu ikke tid til å sende denne avhandlingen til dere alle. Derfor kan du kanskje overlate den til Torbjørg og Magg¹⁹ når du har pløiet igjennem den.

Ha det godt alle sammen.
Din Sverre

17 En personomtale er tatt ut her.

18 Personomtale tatt ut her.

19 Søsteren Margit (1898–1992), Bibliotekar, gift Sælleg.

Figur 5: Vardø sykehus før bombing. (Postkort)

Figur 6: Vardø sykehus etter bombing. (Foto: Sverre Sørsdal)

Vardø 10.05.1945

Kjære mor!

Vi vet ikke hvordan det er med dere, om dere er i live. Det er jo så uendelig lenge siden vi hørte noe om dere. Det var visst i september ifjor vi fikk det siste brevet sydfra. Men vi håper alt er bra hos dere.

Først vil vi gratulere med freden og friheten. Det er jo som en ufattelig lykke at det tilslutt gikk som det gikk. Vi har i hele vinter sittet i radioen og fulgt begivenhetene på alle fronter. Det har vært morsomt å høre hvor fint det gikk fra dag til dag. Med de siste par ukene har vi været meget bekymret for hvordan det vilde utvikle sig her i Norge, og da særlig der nede hos dere. Den norske regjering i London uttalte jo for bare et par uker siden at den ikke kunde forstå den svenske regjerings holdning da denne håbet på en fredelig avvikling i Norge. Derfor har vi i de siste dagene gått i en slags rus, ikke alkoholrus for det er det smått med, men i en gledesrus. Det har vel dere gjort også, og vel i ennu høyere grad. Vi har sittet i radioen hver ledig stund og hørt på London og Stockholm og Amerika, og nu de to siste dagene Oslo. Ja vi har da hørt på Oslo før også, mens nazistene sat der, og det var heller ikke uten interesse. Men idag har vi altså hørt på den gamle Oslo, har hørt den ubeskrivelige jubel, og har inderlig ønsket at vi hadde kunnet være til stede der vi også.

Den dagen da meldingen om kapitulasjonen kom var jeg så optatt på sykehuset at jeg ikke kunde tenke på radioen, desverre. Men pluselig hørte jeg Eiriks stemme utenfor kontorvinduet mitt. Han hørtes så eksaltert ut at jeg gikk bort og åpnet vinduet. «Papa, krigen er slutt» sa han så gledesstrålende at det næsten hørtes som om han forstod rekkevidden av det. Så så jeg flaggene gikk til tops på husene bortover i byen. Dere spør kanskje; «Flagg og huser i Vardø». Jo det fins virkelig både hus og flagg her fremdeles. Jeg ble også meget forbauset over at det var så mange flagg igjen her.

Men jeg får vel begynne med begynnelsen, og fortælle fra begynnelsen fra den tiden vi mistet forbindelsen med hverandre. De siste brevene vi sendte var til Hamar og Geithus 14de oktober 1944 – i fjor. De brevene kom vel ikke frem.

Situasjonen begynte å bli særlig spent her oppe i september. Vi hadde da et større flyangrep i selve Hamna, av russiske fly. De gjennomhullet huser og båter og hytter. En nordmann, en student, ble drept like i nærheten av sykehuset. Tyskere eller båter eller befestninger fantes ikke i miles omkreds. Sykehuset ble denne gangen ikke truffet. I de følgende uker ble flytrafikken stadig livligere, og ute lange kysten gikk den ene tyske konvoien efter den anden sydover. Bombing og skyting fra båter og fly var det døgnet

rundt. Stemningen var nervøs overalt. De russiske fly skjøt på alt enten det var norsk eller tysk. Det er blitt krigsførselen nu for tiden, og det var jo den eneste måten tyskerne kunde fordrives på?

Randi var skrekkelig redd hver gang hun hørte fly, hun ble helt fra sig. Utover i oktober hørte vi at tyskerne begynte å brenne brakkene sine og sprengte befestningene sine i og ved Vardø.

21/10-44 kom der inn i Hamna en stor tysk konvoi. Den var tvunget inn av en russisk flåte. Jeg rodde ut til de 2 første skibene og ba dem flytte over på andre siden av fjorden, vekk fra sykehuset, idet jeg sa til dem at de sikkert vilde bli bombet. De var meget velvillige, og flyttet sig over til andre siden. Men så kom der sigende inn den ene svære båten efter den andre, og de tok intet hensyn til min henstilling, og kunde det kanskje heller ikke, for snart var hele fjorden stappende full, og de lå like op under sykehuset. Den norske slepebåten «Jason» var et par timer før blitt senket like før konvoien stakk inn i Syltefjorden. Været var strålende og klart, masser av russiske fly hadde det vært over oss hver dag, så vi skjønte hvor dette bar hen. Det var da ikke andet å gjøre enn å evakuere patientene også fra dette sykehuset. Og så gikk vi da igang med i all hast å få plasert de forskjellige. Det var ikke lett. Men vi sendte dem rundt til de forskjellige hus og småbruk inne i fjorbunnen der dalen begynner. I forveien hadde næsten alle folk ute i Hamna dradd innover, i panikk dradd i fra hus og dyr. Søstrene var fordelt rundt i de forskjellige hus og hytter der vi hadde patienter. Else og Randi og Eirik hadde flyttet inn til et litet småbruk hvor de bodde i stua sammen med 3 patienter og en søster. De hadde det trangt, og lå på gulvet, men de var unda konvoien og sykehuset, og følte sig forholdsvis trygge.

Transporten av patientene innover var ikke lett, det gikk med robåter og en liten motorbåt. Folkene inne i fjorden var flinke til å hjelpe oss. Dagen gikk uten noe angrep, og vi håbet at konvoien skulde komme sig av gårde. Men den ble liggende, Fiendtlige båter lå utenfor og passet på. Søndag 22/10 oprant like klar og strålende. De eneste som var igjen på sykehuset var jeg, 2 søstre og kjøkkenbestyrerinnen og en dreng. Tidlig om morgenen kom en hel flåte med bombefly og bombet konvoien. Det var en voldsom bombing, og de tyske båtene svarte med en heftig ild. To båter ble truffet like foran sykehuset, og en svær brand opstod på den ene. Den andre sank. En motortorpedobåt eller «Schnellbåt» som vi kaller det, dro omkring og samlet opp folk i vannet og satte så kursen for sykehuset, og bragte oss 25 sårede. Vi hadde båret ut av huset en hel del utstyr og gjemt det i huler rundt omkring, vi måtte jo være forberedt på at huset vilde stryke med. Men vi hadde da det mest nødvendige, og gikk igang med behandlingen av tyskerne. Vi arbeidet febrilsk, for flyene hørtes i nærheten så nytt

angrep kunde ventes når som helst. Vi hadde tyskerne nede i kjellere og tok dem op på operasjonsstuen etterhvert. Heldigvis forlangte de å komme ombord igjen efter behandlingen, et par var så dårlige at de nok sikkert kom til å stryke med ombord, men avsted skulde de.

Vi fikk dem tilslutt alle vel ombord. Ved middagstider kom et nytt bombeangrep, med denne gang uten at noen båter ble truffet, og vi fikk ikke flere sårede. Om kvelden seg hele konvoien ut av fjorden, branden var slukket på den ene båten, og en anden med svær slagside ble slept av to andre. Denne siste båten kom forresten ikke lenger enn til nabofjorden Båtsfjord hvor den ble lagt igjen som vrak. Under det siste angrepet var det ingen på sykehuset. Vi få som var igjen lå oppe i bergkløfter i nærheten og så på skuespillet. På sykehuset, og særlig i nybygget gikk det en masse ruter, men forøvrig var der ingen skader.

Den følgende tid var det stadig tyske båter inne i Hamna, men bare en eller et par ad gangen, ingen hel konvoi, og de stakk sig så godt de kunde inn under bergnabbene for ikke å bli opdaget av flyene som hver dag så sikkert som klokka kom og speidet. Et par av dem ble også opdaget, og bombet, uten å bli truffet. Men ofte hadde de kamuflert sig så godt og lagt sig så like op mot fjellsiden, at de ikke ble opdaget. Jeg dro hver dag på visitt til patientene rundt på de forskjellige stedene inne i fjorden, dels til fots, delt med robåt. Det var helt overfylt alle steder.

Så en dag kom tyskerne og skjøt i senk alle fiskeskøitene i fjorden. Det var ikke hyggelige utsikter. Det var disse båtene som skulde skaffe maten til vinteren, så det var en trist dag. Det er jo også disse båtene som frakter patienter og forsyninger. Vi var efter det fullstendig isolert. Det var bare robåter igjen. Vi skjønte det lakket mot slutten med tyskerne i Finn mark, men vi syntes det gikk merkelig smått,. Rett som det var vi trodde at nå var det ikke flere tyske båter igjen, «nå var de fören alle sammen», dukket det op en schnell-båt eller landgangspram eller en destroyer. Telefonforbindelsen med Vardø var for lengst brutt, men ikke med Havningberg som lå ved utløpet av Syltefjorden.

Men tilslutt ebbet det ut med tyskerne inne i fjorden, men stadig var det masse fly på vingene, og daglig voldsom bombing ute langs kysten.

Den 27.10 ble der bombet i nabofjorden Båtsfjord. En masse fly passerte oss om morgenen og fortsatte mot Båtsfjord hvor vi hørte de bombet voldsomt, og vi fryktet det verste. Bebyggelsen er meget tett der, tyskerne hadde kanonstillinger der, og der bodde 1500 norske. Men de hadde heldigvis flyktet op i dalen for største delen. Selve været ble imidlertid ikke bombet, men den tidligere nevnte båten som var blitt skadet i Hamna og som var efterlatt av tyskerne. Denne båten er siden blitt kalt «eventyrbåten». Den

inneholdt nemlig masse mat og gode saker. Det var en stor dampbåt, og den var fullastet med alle slags matvarer: Mel, sukker, meierismør, flesk, chokolade, tobakk, brennevin, likører, og meget mer. Den lå delvis under vann, så adskillig var ødelagt, men der var også en masse som var like godt. Da tyskerne hadde flyktet fra Båtsfjord også, strømmet naturligvis folk ombord i denne båten for å raske til sig. Mange fikk også meget med sig. Det var flere som fikk med sig 10 melsekker, 5 sukkersekker, store mengder smør og chokolade til eget bruk. Der var ingen myndigheter som tok sig av det. Men så kom russerne og bombet. 5 norske ble drept, og mange såret. Vi fikk om natten inn på sykehuset flere hårdt sårede. En liten skøyte var blitt gjemt unna for tyskerne, og den snek sig om natten inn til Hamna med de sårede. Jeg behandlet dem om natten på sykehuset og sendte dem så inn til en liten nyopført stue inne i fjorden hvor vi hadde laget istand en liten sykestue. Alt var ennå for usikkert til at jeg vilde ha pasienter på sykehuset.

Da tyskerne var forsvunnet begynte folk i fjorden å ta op skøytene sine. Enkelte av tyskerne hadde vært så hensynsfulle å la fiskerne selv senke båtene sine mens tyskerne så på. Og disse folkene laget naturligvis bare et litet hull i bunnen av båten og lot den synke på grundt vann. Men de fleste båtene, og da særlig de større ble tatt ut på fjorden og sprengt i filler. Men de fiskerne som hadde vært heldige, gikk nu i gang med å heve båten sine. De ble advart, for man visste at de russiske flyene skjøt på alt som fløt- Og ganske riktig. Såsnart båtene var kommet over vannflaten kom russiske fly og skjøt på dem. Det var altså ikke greit: først senket tyskerne båtene, så forsøkte fiskerne å berge dem, og så kom russerne og sendt en skur med maskingeværkuler over båtene såsnart de var hevet. Vi hadde 3 slike skøyter inne i Hamna som ble beskytt og ramponert etter at de var tatt op igjen. Folk var rasende på disse fiskerne som forsøkte å berge båtene sine, i denne kritiske overgangstiden da man så å si lå i ingenmannsland. For når de russiske flyene kom og skjøt på båtene slengte de gjerne noen kuler rundt omkring på husene omkring. Men for fiskerne var det jo om å gjøre å få op båtene med motorene før de ble alt for ødelagt av sjøvannet, og etterpå når alt var vel overstått var jo alle glad over at iallfall et par båter var reddet. I Hamna var det bare en båt, en liten skøyte, eller «sjark», som var brukbar.

I de første dagene av november fikk vi endelig høre at alle tyskere var reist fra Vardø. De hadde tvunget med sig alle gjenværende norske i byen, i alt 144 mennekser, stuert dem sammen i motorprammer hvorfra de lenger ute var blitt satt over i destroyere. Bare 19 stykker hadde, til dels under dramatiske omstendigheter, klart å stikke sig vekk og holde sig skjult forskjellige steder rundt i byen. En mann var blitt tvunget ombord, man så sit

snitt til å kravle inn under kaia, på stolpene der. Han turde imidlertid ikke kravle sig inn til lands, men ble sittende på stolpene under kaia, og var vidne til at tyskerne forberedte sig på å sprengte kaia. Da tyskerne var kommet sig vekk, sprang kaia i luften, men mannen kom merkelig nok uskadt fra det. En annen mann hadde stukket sig ned i en kloakkkum midt i gaten og lagt lokket på. Der satt han utover natten til alt ble stille i byen. Da krøp han frem som fri mann.

Fra Båtsfjord, nabofjorden til Syltefjord, dro tyskerne omtrent samtidig som fra Vardø, men russerne fortsatte å bombe efter den efterlatte eventyrbåten ennå noen dage, dog uten å treffe hverken båten eller mennesker. Fra Syltefjord gikk det daglig folk over fjellet til Båtsfjord, og fikk med sig mange gode saker fra denne båten. Fjordens eneste lille skøite gikk også til Båtsfjord, og den fikk med sig adskillig. Av Eiermannen fikk vi en hel ryggsekk full med spisesjokolade. (ja vi betalte jo klekkelig for det, men penger hadde nesten ingen verdi på den tiden). Riktignok hadde all sjokoladen ligget i sjøen, og meget av den måtte vi kaste, men vi gikk straks igang med å vaske den, vi vasket omhyggelig hver eneste plate og la op til tørk, og hadde vi rikelig med sjokolade i et par måneder. Sjokolade hadde vi ikke smakt på lange tider, så det smakte jo særlig godt.

Tyskerne var altså reist fra Vardø og Båtsfjord, men vi visste ikke om det var ennå flere båter igjen i Varangerfjorden, og så lenge nye konvoier kunde ventes var det ikke trygt i fjorden. Nu hadde vi også fått visshet for at tyskerne tok civilfolket med sig der det lot sig gjøre. Jeg lot derfor patientene ligge inne i fjorden spredt rundt i hus og hytter. Jeg gikk hver morgen innover på visitt til de forskjellige. Været var stort sett meget pent, så det ble ofte en fin tur. Jeg har med mig en medisintaske, krigsbytte fra 1940 i Bodø, efterlatt av engelskmennene. Veien går fra hus til hus og fra gård til gård rundt hele fjordbunnen til der dalen begynner. Jeg er hver dag innom Bodin, bestyrer for kooperativen i Vardø (tidligere kjent kommunist og redaktør av kommunistbladet i Vardø). Han er med sin familie evakuert til Hamna, hans sønn ble drept der ved angrep av russiske fly, og siden har han bygget en gamle oppe i dalen til sin familie. Deres hus i Vardø ble totalt ødelagt ved bombingene i august, så evakuerte de til Hamna, og så evakuerte familien ennå lengere bort fra civilisasjonen, op i dalen for om mulig å få være i fred. Men Bodin er altså igjen i Hamna og passer på kooperativens saker, og hos ham er det blitt som et slags forsamlings- og tilfluktssted. Der spørres der nytt, han har telefonforbindelse med en mann ute i Havningberg som har radio. Man snakker om begivenhetene og om fremtidsutsiktene. Langt fremover våger man ikke tenke. Det blir gjerne bare for en dags tid eller to. Og temaet er konvoier og fly og schnellbåter og

prammer. Hver dag gikk det store flystyrker forbi fra øst. De tordnet forbi oppe i dalen, og viste stadig mindre interesse for oss ute i Hamna, vi hørte svær bombing i retning av Tana, og så kom de en stund etter tilbake, men mere spredt og ikke alltid så fulltallige. Jeg fortsetter min vitstrunde innover i fjorden. På veien er jeg også innom der Else og barna bor. De har det rotet og utrivelig, men Randi og Eirik synes å trives ganske bra allikevel. Min vitstrut tar gjerne hele formiddagen og vel så det. Jeg kommer tilbake til sykehuset, god og trett, men meget sulten, til sen middag som alltid smaker fortreffelig. Kjøkkenbestyrerinnen og oversøster og den ene drengen holder sig ved sykehuset. De tar sig gjerne en tur bort fra husene på den tiden om morgenen da de russiske flyene pleier å passere, men vender så tilbake for å stille mat og lage istand forsyninger til alle våre filialer. For sykehuset holder alle evakuerte pasienter, betjening og søstre med mat og brensel (og på mange steder blir også vertene bospist). Våre folk koker og stiller maten på de forskjellige steder.

Jeg bodde på sykehuset, for i leiligheten i nybygget var rutene blåst inn under bombingene så det ble for kaldt der. En natt våknet jeg ved at et intenst lys strømmet inn gjennom vinduet. Da jeg kikket ut så jeg at det var en båt som lot lyskasterne spille på oss. Jeg ble blendet av lyskasterne, men etter duren skjønte jeg at det var en motorpram, eller en schnellbåt. Den gikk innover mot kaia vår, og lå der og snuste en stund, men da det var fjæra sjø kom den ikke helt inntil, og så surret den ut fjorden igjen. Senere fikk folk det til at den nok hadde tenkt å ta med sig folk sydover, men at den oppga det.

Den 4. november fikk vi høre at russerne den dagen hadde kommet til Vardø. Vi hadde telefonforbindelse til Bussesund rett overfor Vardø. Over sundet til Vardø var den jo brutt, men hele linjen ellers var altså noenlunde i orden, merkelig nok. Tyskerne hadde vel ikke fått tid til å ødelegge den. Men det var altså kommet en skøyte til Vardø, med 30 russere og noen nordmenn. Man følte sig usikre bortover kysten, for det var klart at russerne ikke var orientert over forholdene bortover, og at tyskerne var reist sin vei. Nu da vi hørte at russerne var kommet til Vardø følte vi oss beroliget, (Hvem skulle for 5 år siden ha trodd at vi skulde nære den slags følelser overfor russerne?). Vi begynte nu å flytte pasientene tilbake til sykehuset. Det smakte å komme i orden igjen på sykehuset, både for pasientene og oss. Vi hadde spikret for de istykkerslåtte vinduene. Vi hadde for lenge siden anskaffet en hel del finerplater for å ha til å sette for vinduene hvis der skulde bli bombing, og de kom nu godt med. Desuten hadde vi endel dobbeltvinduer stående, så vi fikk det da nokså tett. Else og barna gledet sig nok særlig over å komme tilbake til luksusleiligheten, istedenfor å bo sammenstuet sammen med en hel del mennesker inne i fjorden.

Vi fikk oss en radio på sykehuset, og det var jo litt av en begivenhet å høre radio for første gang på 3 år. Vi hørte London hver kveld, og det var adskillig morsommere å høre enn den gangen vi selv hadde radio, i 1941, for den gangen var det jo bare triste nyheter.

Efterhvert fikk vi så høre beretninger om tyskeres herjinger under tilbaketog. Fra og med Berlevåg og vestover er husene brent, og befolkningen tvunget ombord i de tyske båtene og ført videre vestover. Endel er kommet sig unda til dels under eventyrlige forhold. Vardø barnehjem var evakuert til et fiskevær vestpå. Da de hørte at tyskerne var i anmarsj, flyktet de over fjellet til en anden fjord, hvor de fikk hus. Men de var bare såvidt kommet i seng da tyskerne også kom til det været, tok med sig barna og alle folk og brente husene.

På enkelte steder ble så å si alle tatt med, men på andre steder fikk de varsel i tide, og da de var beslutsomme, kom de sig til fjells næsten alle sammen. De rømte til fjells, og bodde i huler og gammer. Når de så mente at tyskerne var reist for godt kom de ned igjen til de brente husene hvor de begynte å innrede sig påny. De slo sammen noen bordhytter, laget gammer, eller hvelvet noen gamle båter hvor de fikk et slags hus. Men så hendte det på flere steder at tyskerne kom overraskende tilbake, og tok med sig endel av de folkene som var flyttet ned igjen, mens andre atter rømte til fjells. Enkelte steder hadde folk gravd op noen geværer som de hadde gjemt under krigen, og de satte i gang en slags vakt mot sånne overfall. Men det resulterte bare i at tyskerne kom tilbake til stedet med flere torpedobåter, og feiet over sånne steder med kanoner og mitraljøser. I det hele tatt syntes det ikke som om tyskerne hadde noe hastverk med å trekke sig tilbake, bortsett fra selve Varangerhalvøya. De kom stadig tilbake utover hele vinteren med sine båter, dels schnellbåter, dels torpedojagere, dels undervannsbåter. De gjorde kystene usikre. Da de hadde trukket sig tilbake fra Vardø, Kirkenes og Vadsø og vestenfor Tana, så det ut til at russerne innstillet forfølgelsen, både til sjøs og til lands. Det var bare i luften at det fremdeles var litt virksomhet, men de russiske flyene ble sjeldnere og sjeldnere. De 30 russerne som kom til Vardø 4. november 1944 trodde vi bare var en liten fortropp for de store styrker som skulle komme og besette landsdelen. Men de 30 russerne var i Vardø bare et par dage (de lå i vår leilighet, og efterlot sig litt lus der). Så reiste de tilbake til Kirkenes, og siden har det ikke vært en eneste russer i Vardø.

24. november 1944 fikk vi på sykehuset i Hamna besøk av de første nordmenn fra England. Det var overlægen ved lægevakten i Oslo, oberst-

løytnant Johnson,²⁰ og korrespondent, løytnant Backer. De var kledd i engelske uniformer, uniformer som vi nu i det siste halve år er blitt så fortrolige med, men som dere vel har begynt å se først i disse dagene. De kom tøffende inn til kaia en mørk kveld. Jeg var blitt varslet om at de kanskje skulde komme, så jeg møtte op på kaia, med lommelykt for å lose dem inn, for det var jo stummende mørkt.

Jeg ropte dem an: «Er det Johnson?», jo det var da det, hvorpå jeg sa at jeg het Sørsdal, og ønsket dem velkommen til Norge og til Hamna. Det var noe av et møte der nede på kaia i høstmørket, et historisk møte, om jeg må si, for oss her oppe. De var noen dage før kommet til Kirkenes, og hadde vært innom Vadsø og Vardø. De var kommet med den første konvoien fra England. Det var en meget sterkt beskyttet konvoi, med engelske kryssere, destroyere og hangarskib, bare for å bringe den norske militærmisjon med oberst Arne Dahl²¹ og en forholdsvis beskjeden styrke av norske Englands-soldater til det frigjorte Norge. De hadde ingen forsyninger med sig, hvilket de fortalte likesom i en undskyldende tone. De spiste aftens hos oss, det var ikke så rart vi hadde å by på, for de forvente Englandsfarere, men de tok det med godt humør, fortalte at det var det første norske hjem de hadde vært i, og lot til å trives. Vi fikk høre meget nytt om England, om nordmennene der og fra invasjonen i Frankrike hvor Backer hadde deltatt. Backer har forresten gått i gymnasiet på Hamar, omtrent samtidig med Kåre,²² og var nevø av rektor Karl Nilsen. Så vi hadde felles kjente.

De vilde gjerne ha greie på forholdene her i Norge, men var ofte bedre underrettet enn oss om forholdene sydpå. Johnson hadde under krigen et par gange vært landsatt på kysten i Norge, i spesielle oppdrag. Han hadde vært i land i Bodø bl.a.

De reiste neste formiddag til Båtsfjord hvorfra de skulde reise lenger vestover for å få undersøkt forholdene og få bragt alle hjemløse østover. De neste 2 måneder, i desember og januar, gjorde Johnson mange turer mellom Kirkenes, hvor hovedkvarteret lå, og fiskeværerne vestover. Han opsøkte alle stedene hvor det ennå var folk igjen og hvor de bodde under ytterst primitive forhold og praktisk talt uten forbindelse med utenverdenen. Han fikk organisert hjelpen til dem, fikk satt skøyter til å gå og hente dem og bringe dem østover til Båtsfjord og Vardø og andre steder hvor det på trods av alt lot sig gjøre å stue sammen ennå flere mennesker. Johnson kom ikke opover

20 Gunnar Johnson (1895–1957), i det sivile liv overlege ved Oslo kommunale legevakt fra 1935. Om løytnant Backer, se note 32.

21 Arne Dagfinn Dahl (1894–1990), leder for militærmisjonen, fra høsten 1945 sjef for Distriktskommando Nord-Norge.

22 Kaare Sparby, en fetter fra Solør.

som læge, han præciserte det, han var visst til å begynne med som en slags næstkommanderende efter Arne Dahl. Han er en frisk type, bråkende og kanskje litt brautende, og var nok ikke kommet så helt godt overens med sine kolleger i London, efter hvad han fortalte. Men han utførte en strålende bedrift her oppe i de par månedene. Han dro avsted på tur efter tur og hentet disse forkomne menneskene som hadde flyktet op i fjellet for tyskerne, og som ikke hadde større chanser for å greie sig vinteren over. Han hadde bare fiskeskøyter å reise i. Og tyske krigsskib krysset langs kysten rett som det var. Den ene dagen hadde han vært et sted og hentet folk. Dagen efter hørte vi at tyskerne var på det samme sted. Han fikk sig også miltraljører og til og med en kanon på skøyta si, det var jo rene eventyrferd. Men heldigvis slapp han ved merkelig slumpetreff å treffe tyskerne. For hadde han gjort det hadde båten blitt skutt i filler på sekunder. Han satte også op vaktavdelinger på flere steder, utdelte engelske uniformer og maskinpistoler, og deltok selv i opplæringen av karene i noen dage. Så dro han videre, i et rastløst jag. På disse turene kom han også så langt som til Sørøya, nordvest for Hammerfest. Der hadde også tyskerne vært og brent all bebyggelse. Men over 1000 mennesker hadde flyktet unda og bodde i huler og gammer oppe i fjellet. De hadde ingen chanser til å greie sig gjennom vinteren, og da det med de få båter som stod til disposisjon ikke var mulig å føre dem hurtig nok østover, reiste Johnson til England og fikk destroyere og fly stillet til disposisjon for en undsetningsekspedisjon. Bare det å få engelskmennene til å stille så mange skib, var litt av en prestasjon. Han fulgte så med til Sørøya, destroyerne kjørte op i fjordene der, sanket sammen alle gjenværende og dro så tilbake til Skottland med dem, jeg tror det var ca 500 mennesker. De resterende var imidlertid blitt ført med skøyter bortover til oss. Ja det var altså Johnson. Han blir sikkert kritisert av mange, men det han har utført her oppe i disse vintermånedene er all ros verd.

I løpet av desember og januar reiste jeg flere turer til Vardø for å undersøke forholdene og forberede vår tilbakereise til byen. Lærebruket, der hvor vi sist hadde hatt sykehus og som vi var bombet ut av, var ikke strøket med ved bombingene av byen i august. Og tyskerne hadde satt det delvis i stand, men det var helt ubeboelig nu da jeg kom til byen. Det ble da straks sat i gang reparasjonsarbeider. Vi måtte spikre for det meste av vinduene så vi enkelte steder bare fikk innfelt en liten rute i vinduet. Det var naturligvis stor mangel på vindusglass og alt andet som skulde til for en reparasjon. Det var lite folk i byen til å begynne med, og de som var der var ikke lette å få satt i arbeide. Men ved meget mas gikk det da, og i slutten av januar var det såpas at vi kunde flytte delvis. På disse mine inspeksjonsturer bodde

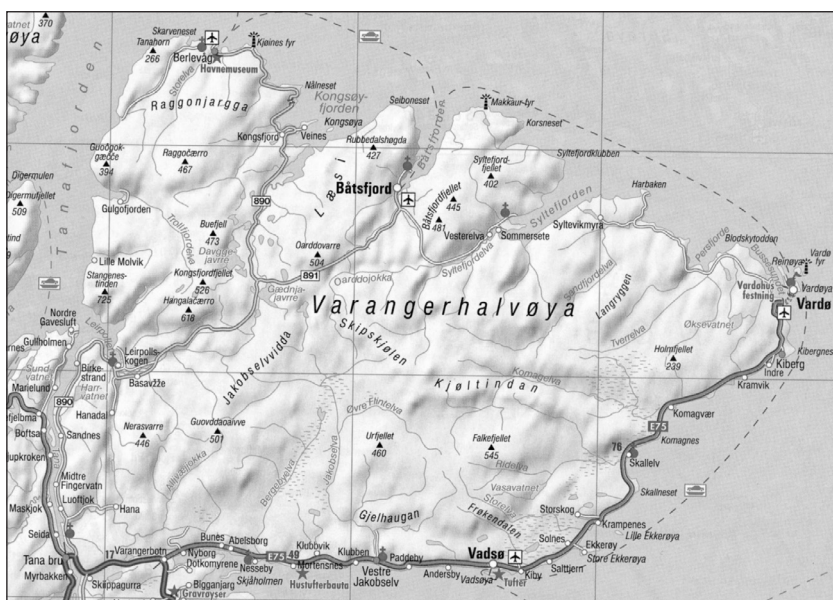
jeg i vår gamle leilighet hos Andrå.²³ Ingen av Andrås var kommet til byen. Andrå og den ene datteren var blitt slept bort med tyskerne, mens fru Andrå og den andre datteren bodde inne i Polmak. Russerne hadde bodd i min leilighet, og forøvrig var den blitt benyttet av forskjellige tilreisende, militære fra England. Om aftenen var jeg gjerne hos politimesteren hvor det alltid var samlet forskjellige farende folk, for det meste norske officerer fra England. Der kom oberstløytnant Johnson busende inn, svart og sliten etter sine skøyteturer, der kom major Ivar Moe (Kristine Tomters mann)²⁴, han hadde vært borte i over 4 år, så det var vel noe til gjensyn hos dem da han kom hjem. Og der kom norske sanitetslæger fra England. Det var jo særlig morsomt for mig å treffe menenesker, jeg som hadde bodd utenfor all selskabelighet i over 2 år. Men forøvrig var det ikke noen særlig fornøyelse med disse turene. Skøytene var små og forferdelig skidne, og været var alltid ruskete. Jeg er ikke sjøsyk, men det ble et rotet liv, og det var godt hver gang å komme tilbake til de ordnede forhold i Hamna.

På sykehuset fikk jeg etterhvert en hel del sårede som var kommet til skade ved uforsiktig omgang med tyskernes efterlatte saker. I Vardø og enkelte andre steder hadde tyskerne til dels latt brakkenes sine stå igjen, og så snart tyskerne var vekk kom folk til fra alle kanter for å se om det ikke var gode ting å finne efter dem. I enkelte brakker hadde tyskerne hengt opp miner som sprang når man tok i dørhåndtaket. Det måtte jo folk vite, for det har vel vært skikk hos alle de krigførende under tilbaketrekning. Men folk var griske og uforsiktige. At de var griske kan til dels undskyldes for det gjaldt jo å skaffe sig mat til vinteren, og de visste jo ikke hvordan det ble med tilførselene. Som oftest var de sårede imidlertid bare smågutter som hadde lekt med etterlatt ammunisjon. På et sted hadde en hel del gutter fått tak i håndgranater. Med dem i hånden og i beltet marsjerte de rundt og truet de voksne, hvorefter de på kommando av en større gutt kastet granatene omkring så det braket. På et annet sted, der tyskerne hadde efterlatt en helt uskadt antiluftskytskanon (flak) med rikelig ammunisjon, koset guttene sig med å skyte salve efter salve. De måtte jo ha herlige dage. De hadde i alle disse årene gått sammen med tyskerne og sett hvordan de behandlet våbnene, og var vel også i enkelte tilfelle direkte blitt lært op av tyskerne. Det ble som vi hadde ventet mange skader i den første tiden.

Da vi skulle flytte tilbake til byen var det vanskelig å få skikkete båter til transporten. Vi hadde for det første alle patientene, og for det andet hadde vi en masse utstyr, og tungt og vanskelig transportabelt utstyr. Det

23 Jon Andrå (1888–1966), skolebestyrer, politiker (A), stortingsrepresentant i flere perioder, ordfører i Vardø 1925–1930, riksrevisor 1946–1950.

24 Bekjente av familien.

Figur 7: Varangerhalvøya, kart 2014. I krigsårene var det fortsatt få veier og det meste av trafikken foregikk med båt.

Figur 8: Hamna i Syltefjord. Kart fra 2012. Hit ble sykehuset og personalet evakuert og innkvartert i en temmelig ensom internatskole. Det var noe bebyggelse på stedet Nordfjord, dit man måtte gå over fjellet. Det var også noe bosetting og noen hytter innerst i fjorden, dit man måtte evakuere tre uker høsten 1944, da det ble for utsatt i Hamna. Flyangrepet på den blåbærplukkende legefamilien og søster Asta (se teksten) skjedde ved Austerelva på sydsiden av fjorden.

var etterhvert dukket op flere og flere båter, dels sånn som var hevet etter tyskeres senkninger, dels var det kommet båter vestfra som hadde stukket unda for tyskerne, men de var som regel for små til vårt bruk. Så dukket det plutselig, i slutten av januar 1945, op en stor kutter som hadde rømt fra Lofoten og dradd til det frie Norge. Jeg fikk kapret den. Den kom som sendt fra himmelen. Det var en stor flott båt, og vi gikk i gang med å laste inn. Jeg reiste med endel av utstyret, halvparten av søstrene og betjeningen og halvparten av patientene, mens den andre halvparten ble igjen til neste tur. Else og barna ble også igjen. I Vardø var husene ikke i stand, så vi kunde ikke ta alt med oss med en gang, selv om vi hadde hatt båter nok.

Det var mange tunge og kostbare ting blant sykehusets saker, men transporten gikk godt. På kaia i Vardø var hester møtt op, og alt gikk glatt og fint. Vi hadde vært forholdsvis heldige med været. Det ble de følgende dage et intenst arbeide med å innrede det nye sykehus. Det var nok litt kaldt og utrivelig de første dagene. Centralvarmen og vannledningen og lyset var ikke helt i orden, men vi hadde en stor arbeidsstokk i sving, så forholdene bedret sig raskt. Og en uke senere, den 6. februar, dro jeg tilbake til Hamna med «Vågafjell», så het båten, for å hente resten av sykehuset. Alt var avtalt på forhånd, forat alt skulde være klart der borte. Men telefonforbindelsen var kommet i uorden, en mine i Bussesund hadde sprunget og revet over kabelen. Da vi kom til Hamna stod alt stablet op på kaia, og en stor arbeidsstokk stod parat til å laste. Vi måtte benytte tiden mens det var flo sjø, da båten ikke fløt til ved fjæra sjø, så ombordlastingen måtte gå med lynets hurtighet. Været var fint, så det gjaldt å bli ferdige på den floa, for ellers måtte vi vente en hel dag eller kanskje et helt døgn, og da kunde det ryke op til uvær. Eirik hadde hatt lungebetendelse mens jeg hadde vært borte. Else hadde ikke kommet i forbindelse med mig på grund av linjebruddet, men hun hadde satt i gang med behandling med sulfathiazol, og lungebetendelsen var prompte blitt slått ned. Så da jeg kom var Eirik næsten bra, men bare litt blek om nebbet. Ja Else hadde hatt nok å stå i. Først var det Eirik med lungebetendelsen, og så måtte hun dag og natt drive med pakkningen av alle sakene våre. Men alt gikk som smurt, og da sjøen var falt, slik at båten holdt på å bli stående på grund, var alt og alle ombord, og vi gikk for full fart ut av fjorden.

Else og jeg hadde mange gange på våre turer rundt omkring i Hamna sagt at vi skulde ikke gråte den dag vi forlot Syltefjord for godt. Vi gråt heller ikke, men litt vemodig var det allikevel å reise fra dette isolerte stedet som hadde vært vårt hjem i over 2 lange år. Nu presenterte det sig i sin vakreste prakt, alle fjellene lå der kritthvite av sne, og toppene skinte røde av årets første solstråler. Turen til Vardø gikk fint. Været var riktig pent, litt

rulling ble det jo, så Eirik og Randi og flere andre måtte ofre litt til Neptun, og enkelte kikket nok etter miner og tyske båter. En norsk korvett som var kommet fra England hadde like forut sunket utenfor Syltefjorden, enten ved minesprengning eller torpedering. Men vi kom raskt og godt frem også denne gangen, og så var det atter et intenst arbeide med å få losset båten, få alt opkjørt og installert. Det ble meget å gjøre for alle, men alt gikk med liv og lyst. Nu haade man friheten, nu var man atter tilbake i civilisasjonen, og nu skulde der arbeides og bygges. Vardø var riktignok trist å se igjen. Den ble jo bombet kraftig 23. august i fjor, og det meste av byen brente ned til grunden. Men det var særlig midtbyen som ble rasert, ja den ble helt utslettet, med forretningsstrøket, alle offentlige bygninger som rådhus, telegraf, toldbod, Norges bank, apotek o.m.m. Men ytterfløiene står igjen, riktignok med store huller innblandt etter alle de tidligere bombingene. And-rås hus, der vi bodde, står langt ute, og er sluppet fri for all ødeleggelse, bortsett fra noen få ruter. Skolen står også igjen på den andre kanten. De danner akkurat grensen for branden på den kanten. Lærebruket står som en oase midt i ørkenen, husene på begge sider av det er helt nedbrent, og den ene gavlen er sterkt svidd, men bygningene stod der altså. Alt dette er altså ødelagt av russerne. Tyskerne har ikke brent et eneste hus i Vardø. Hva det kommer av vet vi ikke, men det er almindelig å si at de hadde sånt hastverk med å komme avsted, at de ikke fikk tid.

Derimot har tyskerne sprengt alle kaier i byen. Den store dampskibskaaien er sprengt i stykker, så den har ikke kunnet brukes og Vardø har av den grund ikke hatt anløp av andet enn skøyter og fangstskuter og et par gange av de små russiske motortorpedobåter. Minefaren rundt Vardø er også så stor at bare av den grund har de ikke turdet gå inn her. Nu efter kapitulasjonen har vi også fått opgitt at der ligger magnetiske miner på forskjellige steder rundt øya og til og med helt inne på havnen.

Det var i begynnelsen få mennesker i byen, og det var også få hus som var ordentlig beboelige, men der ble satt i gang arbeider med å reparere husene. Alle utgifter ble betalt av byen, iallfall til å begynne med. Så blir det vel et opgjør siden om hvem som skal betale. Efterhvert kom der stadig flere mennesker. Det var ikke rart med bekvemmeligheter, men folk var nøisomme, ja det var jo ikke andet å gjøre. Byens elektricitetsverk og alt maskineri var totalt ødelagt. Men i en fabrikk som lå utenfor bebyggelsen, og hvor der var en stor motor, hadde de laget et provisorisk elektricitetsverk, og det klarte såvidt å skaffe lys til hele byen. Det ble jo rasjonert sterkt med strømmen, det ble overalt satt små pærer, og spenningen var ikke altid så stor. Men byen hadde elektrisk lys. En stund så det stygt ut med brenseloljen til lysmotoren, men det gled over, vi fikk olje fra Kirkenes.

Administrasjonen i byen kom hurtig i gang. Den tidligere omtalte Bodin²⁵ ble ordfører, og forøvrig ble de forskjellige stillinger og tillidshverv fordelt på de få mennesker som var til stede kort etter tyskernes retrett. Enkelte måtte da overta nokså mange hverv, og de var vel ikke alltid så kvalifiserte. Men noen måtte jo overta, og jeg tror at de stort sett har gjort godt arbeide. Byens gamle ordfører, Peder Holt²⁶, tidligere redaktør av arbeiderbladet i Vardø, ble fylkesmann i det befrikkede Norge. Under en reise ifjor sommer fra Vardø til Vadsø ble båten han reiste med skutt i brand av russiske motortorpedobåter, og alle omborværende, bare norske, ble tatt med til Murmansk. Flere av dem ble såret under beskytningen og ble innlagt på sykehus der borte. Holt var en av de første som kom tilbake like etter at tyskerne var reist, og han gikk i gang straks med å organisere fylkesadministrasjonen. Hele fylkespersonalet og kontorene var tvangsflyttet sammen med tyskerne, så det var jo å begynne på bar bakke. Fylkesadministrasjonen har alltid sittet i Vadsø, fylkets avgjort minste by, og den ble nu gjenopprettet i Vadsø nu også. Men den første konvoien fra England kom der også endel departementsfolk som hjalp til med å sette i gang den nye administrasjonen. De hadde også endel kontorutstyr, så det hele kom etterhvert i god gjenge. Den nye fylkesmann Holt er en meget dyktig og energisk mann, og jeg tror at han har gjort meget godt arbeide.

Kort før jul 1944 kom den første store forsyningsbåten fra England. Det var amerikalinjens «Iddefjord». Den gikk til Kirkenes, det eneste sted hvor det var såpas kai i behold at en slik båt kunde gå inn. Den hadde med sig store forsyninger, av hvitt hvetemel, kjeks, kaffe, tobakk, endel sjokolade, medisiner, og meget andet. Det gikk ikke så fort med fordelingen av alle disse varene til de forskjellige stedene, på grunn av manglende båter, men etterhvert kom der stadig flere båter fra det okkuperte Norge, særlig fra Troms, men også noen helt fra Nordland, f.eks. fra Lofoten. De rømte altså fra tyskerne, en farefull seilas. De ble mottatt med store ovasjoner her borte hos oss. Hver båt som kom var en overordentlig verdifull tilvekst til vår flåte. «Iddefjord» gjorde i løpet av vinteren og våren i alt 3 turer fra England hit op. Konvoiene var alltid sterkt beskyttet, for de var meget utsatt for angrep fra tyske ubåter som var stasjonert i Troms. Disse konvoiene gikk aldri direkte til Norge. Det tillot ikke russerne. De måtte alltid gå først til Murmansk. Derfra gikk de så til Kirkenes. Her ble de også konvoiet av russiske krigsskip. På turen mellom Murmansk og Kirkenes ble en russisk torpedojager torpedert. Ubåtene var meget pågående. Således ble «Iddefjord»

25 Richard Bodin (1901–1951). Redaktør av *Finnmarken* og *Finnmark Fremtid*. Profilert kommunist. Ordfører 1944–1945.

26 Peder Holt (1899–1963).

angrepet mens den lå ved kaien i Kirkenes av en ubåt. Det ble avfyrt to torpedoer mot den, men begge gikk utenom. Det vrimlet av ubåter rundt her, ja tyske altså. Den norske marine fra England så vi ikke meget til. Som tidligere fortalt ble altså en norsk korvett senket i nærheten av Syltefjord nokså tidlig. Det var en meget fin og ny båt, så det var jo et stygt tap allerede i begynnelsen. Det er kanskje en av grundene til at det ikke ble sendt opover flere båter. Vi hadde jo en pen, liten krigsflåte der borte i England, men de var vel optatt der nede, og opover langs Syd Norges kyst. Man var litt bitre her oppe for det. Tyskerne gjorde jo stadig rassiaer bortover kysten av «Det frie Norge». Ja vi var jo litt stolte av å høre til Det frie Norge, samtidig som vi beklaget dere som ennå var okkupert. Vi var altså fri, og det var jo det viktigste. Men vi var fremdeles i krig, og vi følge oss temmelig ubeskyttet. Tyskerne herjet omtrent som de vilde langs kysten, de gjorde stadig strandhugg. Der ble opprettet vaktavdelinger forskjellige steder, bestående av frivillige, og gjerne ledet av en norsk officer fra England. Det var uøvede folk, så deres kampverdi var ikke stor, og de var bare utstyrt med geværer og maskinpistoler. På ett av de mest fremskutte postene, på den store Sørøya, utenfor Hammerfest, var der opprettet en slik avdeling på en 60 mann. De hadde engelske uniformer og våben. Tyskerne gjorde landgang med overlegne styrker, og tilføiet nordmennene store tap. De norske var for det meste ganske unge gutter fra Sørøya, uten noen trening eller kjennskap til våben. Det hele var en tragedie, de var av ledelsen satt på en utsatt post, og var altfor dårlig utstyrt med våben, og alt var dårlig organisert. I det hele fikk man inntrykk av at de som kom fra England undervurderte tyskerne i en uhyggelig grad. Det var synd på guttene fra Sørøya. Jeg fikk alle de sårede på sykehuset.

På sykehuset gikk vi i gang i slutten av januar altså. Vi hadde atter fått Statens Lærebruk til disposisjon, der vi var i 1942. Det hadde delvis vært brukt av tyskerne til sykestue, men det meste av de skadene det var påført ved bombingene i 1942 var ureparert. Men det hadde vi nu altså fått reparert provisorisk. Det er ikke blitt noen fin reparasjon, men det greier seg. Til byen kom der stadig flere og flere folk. Til å begynne med trodde man at den ikke vilde kunne rumme mere enn vel 1000 mennesker, men folketallet steg og steg, og en tid skal det ha vært 2800 mennesker i byen. Det er vel ikke dårlig at en by som før krigen huset 3800 mennesker, og da bodde de nokså trangt, nu efter at to tredjedele av den er lagt i ruiner, fremdeles kan gi husly til 2800. Vi måtte nemlig ta imot de fleste av alle de som vestfra hadde flyktet fra tyskerne. De ble jo fordelt på forskjellige steder, men Vardø var nå byen da, og de fleste havnet altså her. Vardøhus, som er sluppet temmlig uskaddt fra bombing gjennom alle årene, ga plass for mange

av de evakuerte. De bodde i kommandantboligen, garnisonslægeboligen, i løytnantboligen, og i alle mannskapsbrakkene. Tyskerne har bodd der i alle år, og ortskommandanten bodde i et par år i kommandantboligen. Festningen må jo ha vært et glimrende mål for bombing fra fly, så i øynefallende som den ligger der med sin karakteristiske stjerneform. Men ikke en eneste bombe er falt innenfor dens murer, på trods av at selve ortskommandanturet har ligget der, og på trods av at våre allierte under hele krigen skal ha vært så godt orientert, etter hva det er blitt sagt. Jeg har forresten et litet minne fra Festningen fra 1942. Da vårt andet sykehus var ødelagt sommeren 1942, og jeg bare hadde en kjeller til sykehus, gikk jeg sammen med politimesteren op til Ortskommandanten for å spørre om vi ikke kunde få en av tyskeres mange brakker til sykehus. Da vi kom inn i kommandantboligen, håndhilste Ortskommandanten på politimesteren hvorefter han vendte sig mot mig i stor positur og sa: «Dem herr doktor tar jeg ikke i hånden. Jeg har flere gange møtt Dem på gaten og sett på Dem, men De har alltid latt som om De ikke har sett mig», hvorefter han henvendt til de omsittende officerer sa: «Jeg kan ikke forstå denne nordmennes innstilling.» Efter denne mottagelsen så det ikke lyst ut for lån av brakker hos tyskerne. Han tødde imidlertid op, og lovet at han skulde gjøre sitt beste med hensyn til brakkerne. Men noen brakker ble det nok ikke. Og kanskje var det best at det gikk som det gikk.

Men tilbake igjen til 1945, eller rettere sagt frem. Vi innredet og innredet. Vi arbeidet sammen med snekkere og rørleggere i flere uker, og det var jo litt urolige arbeidsforhold. Men alt gikk i den tiden, vi likte oss godt allikevel. Ett av de største problemene var hvordan vi skulde få op det store røntgenapparatet. Det hadde vi i 1942, av hensyn til bombing, installert i Luftvernkjelleren, og der hadde det stått i disse årene utsatt for fuktighet og rystelser fra bombene. 3 bomber var falt tett inn på kjelleren, og endel av denne var rast inn, like ved der hvor røntgenapparatet stod. Så da jeg kom til byen første gangen på en av mine forberedende turer var et av mine første besøk op i kjelleren for å se efter røntgenapparatet. Det stod nu der, men kjelleren var åpen, og regn og fuktighet var kommet inn, og slik hadde kjelleren stått uten tilsyn i flere måneder. Jeg fikk lagt en ny ledning til kjelleren (Ledningsnettet var naturligvis i vill uorden i hele byen), og prøvde apparatet. Merkelig nok var det i orden. Så fikk vi det med megen vanskelighet flyttet og satt op på det nye sykehuset. Det var ikke lett. For vi hadde jo ingen fagfolk, bare almindelige elektrikere som aldri hadde vært borte i røntgen. Men de gikk på med krum hals, tegnet nøiaktig op hvordan alt stod før de flyttet det, og satte det op igjen efter tegningen. Det gikk fint. De greide det. Og nu har vi i hele vinter hatt et moderne røntgenanlegg

her oppe i det herjede Finnmark. Det var av meget stor betydning. For det var det eneste store røntgenapparatet vi har hatt i Det frie Norge. Anleggene på Kirkenes og Vadsø var nemlig ødelagt.

Det var litt misnøye og uro blant folk her oppe i den første tiden efter frigjøringen. Vi hadde jo ventet litt av hvert, når terrorveldet var slutt og folk fikk sin frihet tilbake. Men det ble ikke så ille som vi hadde ventet. Ingen egentlige optøier, men bare litt surhet og ulyst til å ta fatt på gjenopbyggingen. Da den første båten fra England kom til Kirkenes, stod det naturligvis masser av folk på kaia. Men de stod med hendene i lomma, og da de fra båten kastet trossa i land, var det ingen som tok i mot den, slik at soldatene fra båten måtte hoppe ned på kaia for å få fortøiet. Det var jo ingen hjertelig mottagelse akkurat. Men forholdene bedret sig efterhvert. Arbeidet med oprydningen og andet gikk forferdelig smått til å begynne med. De fra England, og de som kom fra Sverige, kunde ikke forstå noe av dette. Men det var formildende omstendigheter. De færreste av dem som kom hit op hadde vært i berøring med krigen. De hadde ligget i treningsleire, og kom naturligvis opover full av kampglød og pågangsmot. Her i Øst-Finnmark hadde folk hatt krigen like inn på sig i alle disse årene med bombing og krigshandlinger, og nu til slutt var det de spennende og enerverende uker under tyskernes tilbaketrekning. Folk var trette og nervøse og irritable, og forholdene efter «befrielsen» var ikke altid hyggelige. Tyskerne gjorde stadig rassiaer langs kysten, og stod enkelte steder langt inn i Finnmark. Det lød så smukt i radioen 7 de mai at de norske tropper under oberst Dahls ledelse hadde befridd hele Finnmark. Propaganda! Den 6te mai var der 2-3 tyske ubåter ved Hopseidet, altså temmelig langt øst i Finnmark. På dette utsatte punkt var der plasert en styrke bestående av 3 mann, såkalte svenskepolitier. De hadde bare hvert sitt gevær, og hadde naturligvis ingen chanser. Da de fikk se ubåtene, fik de endel fiskere til å hjelpe sig til å holde vakt, og utstyrte dem med et gevær. Disse fiskerne gikk så vakt om vakt. Herunder kom tyskerne over dem og begynte å skyte. Både soldatene og fiskerne hadde ikke andet å gjøre enn å flykte op i fjellet. En av soldatene ble tatt til fange og ført ombord i u-båten. En av fiskerne ble såret i kneet og ble liggende, men fikk gjemt sig bak en sten hvor han lå hjelpeløs i 2 døgn før han ble bragt hit til sykehuset. Han lå der og var vidne til hele tragedien. 6 av hans kamarater ble tatt av tyskerne, stillet op på geled og skutt med maskinpistoler, og ble liggende, mens tyskerne kort efter gikk ombord i u-båtene og forsvant. Tyskerne betraktet disse fiskerne som franktirører, og henrettet dem på stedet. Det som gjorde det så uendelig tragisk var at det skjedde så å si i krigens siste time. Men det var krig fremdeles da dette skjedde.

Figur 9: Det nokså ødslig beliggende skoleinternatet i Hamna i Syltefjord. Hit ble både sykehuset og personalet evakuert i 1942. (Foto: Sverre Sørsdal)

Figur 10: Etter flyangrepet under bærturen i september 1944, der kulene slo i bakken rundt dem, ble doktorens datter Randi livredd ved synet av fly. I familiealbumet har dette bildet fått påskriften «Randi ser fly». (Foto: Sverre Sørsdal)

Figur 11: Det var strengt forbudt å fotografere militær aktivitet. Dette bildet er derfor tatt i hemmelighet gjennom stuevinduet i Hamna, der en tysk konvoi hadde søkt tilflukt. Men den ble likevel oppsporet og angrepet av russiske fly umiddelbart etterpå. (Foto: Sverre Sørsdal)

Saken er blitt blåst op. Det blir vel et efterspill. Jeg har optrådt som sakkyndig ved undersøkelsen av de drepte fiskere. Så blir det rettens sak å avgjøre hvad som er foregått. Der har vært endel misvisende referater i avisene om denne historien.

Vi bor nu i bestyrerboligen på Lærebruket. Leiligheten hos Andrå, som var holdt ledig for oss til vi kom til byen, kom vi altså ikke til å flytte inn i. Ordføreren vilde gjerne ha den til bolig for alle officerer og forskjellige andre som kom reisende til byen rett som det var, og spurte om vi ikke kunde bo her i bestyrerboligen. Det passet udmerket for oss. De eneste mangel er at det er for store rum for våre møbler, og litt kjedelig er det å bo i så stor leilighet i en utbombet by. Men vi har nu tatt hele leiligheten, som er et stort hus rett over gaten ved sykehuset, i bruk som funksjonærbo-lig for alle sykehusets funksjonærer. I huset er der i alt 10 værelser, hvorav de fleste er meget store. Vår spisestue er 5x8 meter. Vi bor i første etasje og har der 3 store værelser, et svært kjøkken med alle mulige skaper og innre-tinger, et spiskammers så stort som et lite værelse, og desuten et stabbur. I første etasje er der desuten et stort flott værelse, bestyrer ingeniør Johan-nesens tidligere kontor. Det skal være for assistentlægen når vi får noen. Inntil videre ligger drengene der. Desuten har vi i 1ste etasje et kontor for sykehuskassereren. I 2den etasje bor alle søstrene, pikene, og kjøkkenbesty-rerinnen. Der har vi et stort, flisebelagt bad. Så er det vandklosett i begge etasjer og centralvarme. Dertil kommer et stort og rummelig loft. Vi har det altså flott, bare litt for iøinefallende flott i denne husløse byen. Men huset hadde neppe kunnet anvendes bedre. Vår leilighet kan vanskelig op-deles. Den ligger ikke slik til, og der er ikke dører mellom værelsene, vi bruker portierer. Følgen av at vi har hatt denne leiligheten har vært at vi har hatt nokså stor representasjonsplikt. Vi har tatt imot nokså mange of-ficerer og andre som har vært på gjennomreise. Vanskelig har det jo vært med maten mange gange. Men av enkelte har vi også fått både mat og andet.

Biskop Fjellbu²⁷ kom til byen i slutten av januar 1945. Han og presten var hjemme hos mig og spiste smørbrød en kveld. Else og barna var da ennu ikke kommet til byen, så vi satt der i den møbelløse leiligheten, mat hadde jeg fått fra sykehuset. Fjellbu så sig da rundt i de tomme rummene og sa: «Og De Sørsdal har altså mistet alt.» Hvortil jeg med skam måtte bekjenne at jeg ikke hadde mistet noe særlig (bortsett fra alle mine bøker, hvilket jo var sørgelig nok.)

27 Arne Fjellbu (1890–1962) var fra 15.12.1944 konstituert biskop for de befridde delene av Norge.

Fjellbu var en opplevelse. Han holdt gudstjenester i bedehuset, og i kinoen holdt han mere verdslige foredrag, for stappende fulle hus. Først hadde han vært på et møte hvor han traff og snakket med cheferne for de forskjellige etater i byen. Jeg var også til stede. Han vilde orientere sig om forholdene og om stemningen i byen. Han var jo en slags representant for regjeringen i London. Han fikk da opprullet et nokså trist bilde av stemningen blant folk, om misnøye og motvillighet mot å arbeide. Som tittel på sitt foredrag i kinoen satte han: «Er befrielsen blitt en skuffelse?» Han talte godt, refset litt, men meget forsiktig, opmuntret, og ga opplysninger om situasjonen, og fortalte også om sin egen flukt til Sverige. Siden reiste han bortover til et par steder langs kysten hvor han også holdt foredrag.

En stund etter at Fjellbu hadde kommet til det frie Norge, hørte jeg i radio fra London at han talte om sitt møte med Finnmark (optatt på gram-mofon og sendt til London, tror jeg). Det var en dyster tale, men meget god. Da jeg hadde hørt den sa jeg til Else at dette var noe som nazistene likte å høre og som de kom til å utnytte. Ganske riktig, noen dage etter hørte vi en i Oslo radio som tok Fjellbus «dystre» tale til inntekt for propagandaen mot bolsjevismen, om hvordan forholdene var der russerne trengte frem.

Min forgjenger her ved sykehuset, dr. Hvoslef,²⁸ kom til Vardø samtidig med oss. Han var kommet til Kirkenes med en konvoi fra England (En båt ble senket like før de kom frem). Han hadde rømt fra landet for 3-4 år siden, først til Sverige og derfra jorden rundt over Asia, over Stillehavet, Kanada og til England. Der har han vært kirurg og røntgenolog ved det norske sykehus i Skottland. Han var nu major, og hadde med sig et helt sykehus fra England som han senere har innrettet i Kirkenes. Han er spesialist i røntgen, så det passet utmerket at han kom til Vardø akkurat da vi hadde fått satt op vårt store apparat. Han hjalp til med å prøve apparatet, og overtok i det hele røntgenundersøkelsene i de 14 dage han var her. Han hadde meget å fortelle om sine opplevelser ute i verden i disse årene, og da særlig fra sin tid i England og Skottland. Han var godt utstyrt med litt av hvert, og efterlot sig hos oss, en hel del sjokolade, sigaretter, og forskjellige andre, dyrebare ting. Jeg fikk bl.a. to par strømper, et par solide støvler, underklær, ting som han hadde med fra England, og som han var «glad han ble kvitt», som han sa. Jeg var temmelig klæsløs akkurat da, så dette kom som fra himmelen.

28 Arne Hvoslef (1903–1993), overlege i Vardø 1931–1938.

Så fikk vi besøk av sportsjournalist Jørgen Juve,²⁹ nu krigskorrespondent og kaptein (offiserer var de næsten alle som kom fra England.) Han holdt et par foredrag på kinoen, vesentlig nyheter og informasjon, for stappfulle hus. Han spiste hos oss, og vi hadde megen glede av ham. Han var jo den bekjente fotballspiller, så som idrettsmenn kjente vi godt til hverandre. Han sendte mig senere en hel «Battledress», altså en slik uniform aom han selv gikk med, bukse og busserull i khaki. Jeg bruker buksen til daglig, har ikke stort andet å gå i. Men busserullen har jeg ikke våget mig til å gå i ennå, og behøver det heller ikke ennå.

Så har vi hatt flere besøk av løytnant Backer, som jeg tidligere har nevnt fra Hamna. Han har reist her forbi mange gange mellom Kirkenes og de fremskutte poster på kysten, har vært ute for adskillig, men er alltid sluppet heldig fra det.

Så har vi marineløytnant Danielsen,³⁰ sønn til Admiral Danielsen.³¹ Han har vært borte i England under hele krigen. Han har vært chef for motor-torpedobåt, har operert meget i kanalen og langs den norske kyst sydpå, og har i alt senket ca 30 tyske båter.

Danielsen og Backer³² var innom og bodde hos oss flere gange på sine streiftokter, og badet og koset sig. De kom til Tromsø like efter tyskernes kapitulasjon, 2 dage før nordmennene og engelskmennene kom fra England. Så de ble mottatt med store ovasjoner av Tromsø by. Backer har vært hos oss efter dette, og har fortalt om inntoget i Tromsø.

Vi har også hatt flere andre på besøk, men det får være nok for denne gangen.

Men for vel en uke siden hadde vi stor mottagelse for fylkesmann Gabrielsen,³³ som kom fra Grini, der han har sittet i flere år. Byen skulde ønske ham velkommen, og for at dette skulde bli gjort på en verdig måte måtte vi stille vår luksusleilighet til disposisjon. Det gjorde vi naturligvis med glede ved en slik anledning, men vi fikk bare en dags varsel. Beskjeden

29 Jørgen Juve (1906–1983), fotballspiller, journalist og jurist.

30 Per Edvard Danielsen (1918–2013), marineløytnant, dekorert med Krigskorset med sverd i 1942 for sin innsats med MTB ved Dover i 1941. Senere hydrograf, deretter i Prisdirektoratet. Kommunist. Arrestert i 1951 mistenkt for spionasje, men frikjent, en sak som vakte betydelig oppmerksomhet.

31 Edvard Christian Danielsen (1888–1964), kontreadmiral, sjef for den norske admiralstaben i London.

32 Omtalen her gjør oss sikre på at dette er Ole Friele Backer (1907–1947) som ble E.C. Danielsens svigersønn, kjent krigsfotograf. Se: Backer OF. *Krigsfotografen*. Bergen: Eide, 1946. Her er også ankomsten i Finnmark beskrevet.

33 Hans Julius Gabrielsen (1891–1965), sorenskriver i Vardø 1922, fylkesmann i Finnmark fra 1928. Ledet den sivile administrasjon i Nord-Norge 1940–1941, arrestert og satt på Grini til 1945. Regjeringsmedlem 1945, deretter igjen fylkesmann i Finnmark. Fylkesmann i Oppland 1947–1961.

fikk vi om morgenen, og fylkesmannen kom kl. 10 om kvelden. Else gikk på med krum hals, hun var vertinne, men fikk hjelp av fru politimester Jørstad-Hansen, og så mobiliserte hun forskjellige medhjelpere fra sykehuset. Der ble dekket til 23 i spisestuen vår. Menyen var enkel, men god. Det var fin, kokt laks, med masser av smør. Etterpå var det kaffe og bløtkaker. De som var til stede var, foruten æresgjesten, hele bystyret og cheferne for de offentlige kontorer og institusjoner. Maten var skaffet til veie av ordføreren (som var bestyrer av Kooperativen). Som vert måtte jeg ønske velkommen til bords, hvilket jo heldigvis ikke krevet mange ord. Men så ble der i løpet av middagen holdt mange taler av ordføreren, politimesteren og forskjellige andre for den hjemvendte fylkesmann. Og så svarte da denne flere gange. Else hadde, som sig hør og bør, fylkesmannen til bords, og greide sine vertinneplikter fint. Distriktslæge Næss takket i valgte ordelag for maten, henvendt til Else og fru politimester. Etterpå var det altså kaffe og kaker i salongen. Selskapet var ferdig kl. 3 om natten. Da dro fylkesmannen videre til Vadsø. Han reiste med en tysk Schnellbåt, bemannet med tyskere og bare et par nordmenn.

Her er mange miner rundt omkring Vardø, og langs leden bortover kysten. De skal jo feies op, men det ser ut til at det tar tid her hos os. Selv inne på selve havnen ligger det miner ennu, hvorav et par magnetiske. Før disse minene blir fjernet får vi ingen hurtigrute hit. Og de trenges sårt. Men vi synes vi burde få en luftrute. Vi er stadig temmelig isolert her oppe. Trafikken går med skøyter og større fangstskuter. De er riktignok blitt stadig større etterhvert, men det monner så lite. Her trenges så meget nu, ikke minst materialer og redskaper.

Telegraf- og telefonforbindelsene er brutt bortover hele Finnmark bortsett fra her på Varangerhalvøya hvor den er noenlunde i orden. Hammerfest er, som dere vel har hørt om, helt utslettet. Tyskerne hadde god tid på sig der langt vest, så de gjorde gundig arbeide. Selv grundmurene ble sprengt, forteller de som har vært der borte. Det store pene sykehuset er også utslettet. Det eneste som skal stå igjen i byen er gravkapellet.

Kirkenes og Vadsø er ødelagt omtrent i samme utstrekning som Vardø, i Kirkenes er ødeleggelsene kanskje enda litt større.

Vi har i vinterens løp tatt imot mange pasienter vestfra, fra de ødelagte fiskeværerne, og de har vært temmelig medtatte mange av dem.

Nu begynner flyktningene litt etter litt å forlate byen igjen, for å reise til sine hjemsteder der alt er brent. De skal bygge sig hytter og gammer, og håber vel også på at det snart skal komme materialer slik at de kan få bygget sig ordentlige hus igjen.

Jeg må si noen ord om brenselet vårt. Vi har hatt kolossalt med brensel her i Vardø. Tyskerne efterlot seg et helt berg av kull og koks rundt omkring i byen. Byen vil ha brensel i flere år av dette, men meget av det blir vel sendt rundt omkring til andre steder. Vi har i vinter ikke betalt mer enn 6 kr hektoliteren, men nu er det blitt lagt på til det dobbelte. Ja svært mange betalte nok ikke noe. De bare gikk med en bøtte bort til en av kjempehaugene og forsynte sig så meget de vilde.

Radio har vi altså hjemme hos oss. Vi var så heldige å få kjøpt en ganske ny av politiet. Grunnen var nok at sykehuset skulde få nytte av den. Og jeg har satt op en høttaler der med forbindelse til oss.

Men nu får jeg vel slutte. Jeg har for lengst stillet eders tålmodighet på en altfor stor prøve. Og dere har vel mange gange under gjennomlesningen av dette verk spurt «Men hvorfor kommer han ikke til saken?»

Det var så meget jeg skulde ha skrevet om fra alle disse årene, men jeg husker ikke mere for øyeblikket. Jeg får gjøre som alle andre gjør i denne tiden, skylde på krigen og klage over at hukommelsen har sviktet.

Og så til slutt får jeg vel, som før krigen, prise og skryte av midnatts-solen, og den er fin akkurat i disse dagene. Og nu kan vi for første gang på 4 år fryde oss over solskinn og klarvær.

Din Sverre.

Ett eksemplar av dette verk er også sendt til Torbjørg og Magg, og ett til fru Aschim!³⁴

³⁴ Han har altså sendt kopier av brevet til sine søsken og til svigermoren Andrea Aschim, f. Hauge (1862–1949).

Figur 12: Vardø i flammer. Brutalt inferno da krigen i Finnmark var nesten slutt. Det russiske bombardementet av Vardø den 23. august 1944, da også det som var igjen av Vadsø og Kirkenes ble rasert, er her fotografert fra fastlandet. (Varanger museum. Enerett: Herberth Isaksen)

*Øivind Larsen
Institutt for helse og samfunn
Universitetet i Oslo
oivind.larsen@medisin.uio.no*

*Randi Sørsdal
Georgernes verft 28
5011 Bergen
ra-soers@online.no*